

GOVOR RADIJSKEGA VODITELJA MED ZVRSTNOSTJO IN STILNOSTJO

Tina Lengar Verovnik

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'276:654.195:808.5

Radijski voditelj, ki med radijskimi govorniki poslušalce najbolj neposredno nagovarja, predstavlja eno najmočnejših vezi med radijskim medijem in občinstvom. Fizično oddaljenost poskuša premoščati z govorom, ki ga prilagaja pričakovanjem in odzivom poslušalcev, hkrati pa tudi zahtevam konkretnega radijskega programa in radijske stilistike. V prispevku ugotavljamo, kje na kontinuumu med spontano zasebnim in nadzirano knjižnim se pri tem giblje in kakšno vlogo ima jezikovni stil.

radio, radijski govor, radijski voditelj, jezikovne zvrsti, jezikovni stil

Radio presenters directly address their audiences, creating a strong bond between them and the radio station. They attempt to overcome the physical distance by using spoken language that fits the expectations and reactions of the listeners, as well as the requirements of certain radio programmes and radio stylistics. The paper examines which characteristics of informal and standard Slovene are used in radio presenters' speech and the role of language style.

radio, radio speech, radio presenter, language registers, language style

1 Uvod

Škarić (2005) piše, da predstavlja govorjenje odsotnim in prostorsko razpršenim poslušalcem za človeško govorno sporazumevanje novo situacijo, v kateri običajni intuicijski programi odpovejo: kako govoriti nikomur, kako govoriti nekemu, ki z ničimer ne kaže, da nas posluša? Okoliščine, v katerih poteka poslušanje, so izven nadzora medijskih ustanov. Breme odgovornosti je zato na radijskih govornikih, ki morajo razumeti okoliščine recepcije in svoje razumevanje tudi jezikovno izraziti oziroma nakazati – znano je namreč, kot piše Tolson (2006), da mediji identiteto svojim občinstvom pripisujejo ravno z načini, na katere jih nagovarjajo.

2 Slovenščina na radiu

Osnovna radijska forma prve in dolgo edine slovenske radijske postaje Radio Ljubljana (ustanovljene leta 1928) so bila vse do povojnih let radijska predavanja. Grabnar (1968) je v 60. letih ugotavljal, da se je na radiu razvila zlasti »lepa šola knjižne izreke«, in obžaloval, da slovenščina ni zlahka obvladala prehoda iz obdobja pred razmahom elektronskih medijev, ko je bilo govorjeni jezik mogoče slišati samo

v naravnih kratkih razdaljah. Še sredi 70. let je bilo na Radiu Ljubljana kot osrednjem slovenskem radiu 60 odstotkov programa branega (Kaluža 1977a, 1977b), čeprav so se od začetka tega desetletja dalje začeli uveljavljati neposredni prenosi dogodkov in bolj sproščeno poročanje v živo. Pomembna je bila zlasti uvedba oddaje Val 202 leta 1972, saj je temeljila na neposrednosti, kar je vplivalo tudi na govorno podobo radijskega programa.

Po letu 1991 je javni radio začel dobivati vse močnejšo konkurenco. Lokalne postaje, ki so bile v osnovi mišljene kot njegova podaljšana roka, so se začele osamosvajati, nastajale so nove, zlasti močan pa je bil pritisk komercialnih postaj, ki so se začele pojavljati že proti koncu 80. let. Pomemben element, s katerim so pridobile poslušalce, je bil poleg privlačne glasbene ponudbe drugačen govorni pristop, ki je pri radijskem vodenju posnemal govorne prakse, značilne za zasebne govorne položaje. To je imelo povratni vpliv tudi na odnos do govora znotraj javnih radijskih programov, kjer se je v branih delih in oddajah začelo uveljavljati t. i. govorno branje (ustvarjanje vtisa, kot da radijski govorec pristo govori, tudi kadar v resnici bere; gl. Šeruga Prek 1990), pri vodenem programu pa se zlasti v zadnjih letih uporabljajo tudi govorni pristopi, ki bolj kot prej temeljijo na zasebnih govornih praksah posameznih govorcev.

2.1 Presojanje jezikovnih izbir

To »vdiranje« na zasebnost vezanega govora v javni prostor pri marsikom vzbuja nelagodje, zlasti če jezikovne izbire presoja skozi prizmo tipologije zvrsti, kot jo je usvojil med šolanjem. Glede na vlogo, ki jo radijsko vodenje opravlja, bi ga lahko uvrstili v praktičnosporazumevalno (Toporišič 2000: 28) oz. praktičnosporočevalno zvrst (prav tam: 217), za katero avtor poudarja, da »ne služi le praktičnemu (tj. vsakdanjemu) sporazumevanju, ampak eventualno lahko tudi umetnostnemu izražanju oz. oblikovanju in drugemu. Torej lahko pomeni katero koli socialno zvrst – knjižno ali neknjižno«. Vendar pa pri presojanju (ne)ustreznosti vodenega govora poslušalci prevladujoče posegajo po opredelitvah socialnih in ne funkcijskih zvrsti ter v slišnem prepoznavajo narečje ali neknjižni pogovorni jezik namesto (naučeno) pričakovanega knjižnega zbornega ali vsaj splošno- oz. knjižnopogovornega jezika. Da stvari – ko gre še za vprašanje prenosniške zvrsti – niso tako preproste, je ugotavljal (a tega v svojih raziskovanjih žal ni do konca izpeljal) že Toporišič (2008: 218), ko po eni strani pravi, da »[r]azlika med vrstami govorjenega jezika poimenovalno ni dovolj utrjena, zato je treba še zmeraj iz besedila ugotoviti, za kaj pravzaprav gre«, po drugi strani pa, da je inventar pisnih oz. govornih jezikovnih sredstev za slovenščino le »v osnovi nakazan, ne pa tudi primerno zaokrožen«.

V svojih prispevkih kottičarske narave se je Toporišič nekajkrat ukvarjal z govorom v medijih z vidika jezikovne (ne)kulture. V zapisih, ki so objavljeni v Toporišič 2007, 2008, je pod kritični drobnogled jemal moteče značilnosti govora zlasti televizijskih, redkeje radijskih govorcev, in sicer tiste z glasoslovne in stavčnofonetične ravni. Opozarjal je na neupravičeno izgovarjavo prevzetih lastnih, deloma tudi občnih besed s tujimi namesto s slovenskimi knjižnimi glasovi (Toporišič 2007: 283,

2008: 181), na izgovarjanje e-ja namesto polglasnika v besedah kot *bralec*, *točen*, *tekel*, *pričetek* (Toporišič 2007: 283, 2008: 196) ter na t. i. *ve-kanje*, *ze-kanje* ipd., torej na izgovor nezložnih predlogov v, z, s, k in h z dostavljanjem polglasnika (Toporišič 2007: 283, 285, 2008: 196). Na stavčnofonetični ravni je opozarjal na »čustveno« naglaševanje pri športnem komentiranju, npr. *izkušeni*, *následnjič*, *izjémnih* (Toporišič 2007: 283) in na ponavljajoče se nesmiselno poudarjanje ob koncu vsake povedi ali njenega daljšega dela (Toporišič 2007: 196, 2008: 167–168).

V nadaljevanju prispevka bomo govor radijskih voditeljev pogledali nekoliko celoviteje in predvsem z vidika okoliščin oz. zahtev, ki ga danes oblikujejo. Ugotavljali bomo, kje na kontinuumu med spontano zasebnim in nadzirano knjižnim se voditelji gibljejo pri svojih nagovorih poslušalcev in pogovorih z njimi. Poleg tega je treba pri govoru radijskih voditeljev, ki niso le institucionalizirani glas medija, nujno upoštevati še stilne razsežnosti. Gotovo zanje bolj kot za marsikaterega medijskega govorca velja, da s stilno obarvanim govorjenjem »ne dosežemo samo, da naše izražanje ni čisto vsakdanje, temveč tudi to, da tisti, ki mu kaj pripovedujemo, ki mu svoja sporočila namenjamo, naši besedi bolj prisluhne, le-ta pa mu zato globlje seže v srce in se zapiše v spomin« (Toporišič 2008: 22–23). Zmanjševanje razdalje med radiem in občinstvom pa je ena najpomembnejših nalog radijskega voditelja.

3 Prvine zasebnega pri vodenju radijskega programa

M. Smolej (2006: 16) opredeljuje spontani govor kot govor, pri katerem »govorec vnaprej ni tvoril možnih/verjetnih jezikovnih (slovničnih in semantičnih) struktur, ki bi jih (lahko) kasneje pri dejanski uresničitvi oz. pri konkretnem govornem dejanju uporabil«. Radijski govor, tudi prosti, pa vedno nastaja s pripravo različnih vrst oz. stopenj. Lahko je v celoti zapisan in le podan, kot bi bil prosto tvorjen, lahko gre za govor na podlagi opornih točk, govor na podlagi miselne priprave ali pa vsaj na podlagi vnaprejšnjega premisleka o temi. Izjemno redke so situacije, kakršna je prej opisana, ko govorec pred govornim dejanjem nanj ni pripravljen na noben možni način. Kljub temu pa je slušni *vtis* spontanosti pri radijskem govoru izjemno pomemben.

Že od 30. let (pri nas od 70. let) 20. stoletja dalje je naraščal trend posnemanja vsakodnevnega spontanega govora v radijskih programih, saj naj bi bil radijski govor vsaj površinsko čim bolj podoben govoru poslušalcev (Goffman 1995). Hkrati s tem je raslo znanstveno zanimanje za značilnosti medijskega govora. Podrobnejše raziskave posameznih medijskih govornih diskurzov razkrivajo, da v resnici ne gre za prenos zasebnih govornih praks v javni položaj, temveč govorci prvine iz zasebnih žanrov prilagodijo instituciji in z njimi tudi manipulirajo v skladu s konkretno govorno situacijo. Pristop, ki se pri tem uporablja, je podoben tistemu, ki ga je N. Šumi (1980) ugotavljala za ustvarjanje vtisa pogovornosti v slovenskem gledališču: pogovornost se lahko doseže že z rabo nekaj tipičnih pogovornih prvin, ne s popolnim posnemanjem. Npr.: *Ampak končno, po vseh teh letih predlagam, da – ker mama ne posluša – lahko en pravi moški Toplovod užgemo* (Miha Šalehar, Val 202, Toplovod, 1. 12. 2015).

Katere prvine in kako bodo uporabljene kot zaznamovalci prostega govora, je odvisno predvsem od okoliščin sporočanja, ki jih v veliki meri določajo značilnosti radia kot medija. Ena od njih je potreba po zmanjšanju količine govora na minimum, saj je ta vpet v strogi red formata radijskega programa skupaj z glasbo, oglasi, napovedniki itn. Dejanska spontanost pomeni obsežnost, odmike od teme in vračanje k njej, ponavljanje, omahovanje; na skladenjski ravni pomeni popravljajna, ponavljanja, specifičen besedni red (Smolej 2006; Verdonik 2007). Pomeni tudi spremembe v hitrosti govora, uporabo ali odsotnost premorov (Lengar Verovnik 2012), glasovno barvanje ipd. Vse to je pri govoru radijskega voditelja sicer prisotno, a omejeno in nadzirano, npr.: [hiter govor, brez vsakršnih premorov] *Dober dan, Slovenija! Moje ime je Ivjana* [nekoliko upočasni] *in danes je* [poudarjeno] *dober* [premor] *ne dober dan, danes je* [premor, nato izrazito poudari in upočasni] *odliičen dan* (Ivjana Banić, Radio 1, 16. 4. 2014).

Navedene značilnosti pridejo bolj do izraza pri dvogovorih s poslušalci, vendar tudi tam v prilagojeni obliki. Drugačna so že načela prevzemanja govornih vlog, veliko manj je (zaradi težnje po razumljivosti) prekrivnega govora. Spontani govor je po naravi redundanten (veliko besed za malo informacij), govor radijskega voditelja pa je tudi v pogovorih s poslušalci pogosto zgoščen, kar lahko kaže na vnaprejšnjo pripravo možnih replik in iztočnic, ki so nato uporabljene na ustreznem mestu. Npr.:

Okej, Robert, ampak niste Superman. Vas razumem, da se je težko odrečt svoji svobodi, ampak glejte, po enajstem septembru v Ameriki je bil sprejet sveženj tako imenovane domovinske zakonodaje. Se mi zdi, da vse diši po tem in da se nečemu bo treba odrečt, ne. Že s plankami na meji ste se odrekli določeni svobodi, saj so jih v imenu vas postavili, a ne (Miha Šalehar, Val 202, Nebuloze, 17. 11. 2015).

Manj kot v zasebnem spontanem govoru je tudi izgovornih, oblikoslovnih in leksikalnih prvin iz neknjižnih zvrsti oziroma jih je ravno toliko, da govorna izmenjava deluje dovolj pristno. Npr.: *Ženskam je reku, naj se po vrstah razvrstijo po zaslužku, ne, in potem, da bi dojele, kako se počutimo moški zahodne civilizacije, je velel prvi vrsti dam, torej tisti, kjer zaslužijo največ, naj se tistim zadaj derejo, da so luzerke* (Miha Šalehar, Val 202, Toplovod, 1. 12. 2015).

4 Vpliv knjižnega branega govora

Voditelji veliko stvari dejansko preberejo – a vsakršen dokaz o tem, da je govor bran, predstavlja oviro med poslušalcem in voditeljem. Zato so besedila že pisana po načelu »pisanja za uho« oziroma »pisanja z ustnicami«, kar pomeni načrtno vključevanje prvin, ki poslušalcem sporočajo, naj govor dojamejo kot prosti, pa čeprav se zavedajo, da je lahko le zaigrano tak. Poleg rabe tipičnih neknjižnih izgovornih, oblikoslovnih in leksikalnih prvin to vključuje tudi manj očitne, a zelo učinkovite strategije. Tak primer je dodajanje diskurzivnih označevalcev (*no, ja, e, ne, a ne* ipd.; gl. Verdonik 2007) in besedilnih aktualizatorjev (*en, en tak, tisti* ipd.; gl. Smolej 2006) na mesta, kjer bi jih v govoru dejansko pričakovali – njihova odsotnost ali manjša količina pa kaže na višjo stopnjo priprave. Npr.:

Danes je torek. In to pomeni, da je tisti ta najbolj zoprno dan že za nami, danes bo šlo vse za en odtенок hitreje pa prijetneje pa manj zoprno pa e zdi se, da več ni tako zelo daleč do vikenda, recimo. Tudi s tem se lahko tolažimo. No e ne tolažim pa vas, ko vam e rečem, ker to namreč zagotovo velja, da boste tudi v nadaljevanju na Radiu 1 lahko uživali v sami dobri glasbi (Robert Roškar, Radio 1, 18. 4. 2014).

Poslušalci večinoma prepoznavajo govorne sekvence, ki so tvorjene z več priprave. Premor, ki ga govorec uporabi pred vsebinsko najmočnejšim delom govora (za ustvarjanje dramatičnosti ali vsebinskega poudarka), brezhibno izpeljani daljši in zapleteno tvorjeni deli besedila, vrinjeni stavčni in nestavčni deli, odsotnost popravkov ali ponovitev, jasna, izrazitejša artikulacija, hiter tempo govora brez premorov (zlasti v začetnih sekvencah) ali dosledno logično poudarjanje poslušalca napeljujejo na misel, da gre za vsaj delno branje, npr.: *Da Pariza, ki se še ohladil ni, in reke beguncev pa vnetljive mešanice terorizma in islamofobije, ki ji mediji z vsakim dnem še dodatno utrjujemo temelje, sploh ne omenjam* (Miha Šalehar, Val 202, Toplovod, 24. 11. 2015). Tak govor – zlasti če prevladuje – lahko ustvarja prepad med govorcem in poslušalcem. Za radijske voditelje velja torej ravno obratno kot za napovedovalce: slednji zvenijo kredibilno, če besedilo prebirajo, prvi pa morajo govoriti čim bolj spontano in naravno (oziroma to vsaj dobro igrati).

5 Jezikovni stil: med skupnim in individualnim

Radijski voditelji morajo po katalogu Nacionalne poklicne kvalifikacije (2016) imeti »bogat besedni zaklad, govorno morajo biti izjemno spretni in iznajdljivi, predvsem v nepredvidljivih razmerah, sposobni improvizacije, imeti morajo pregled nad dogajanjem v programu, ga usmerjati in zaokrožati v celoto, poslušalcem morajo ponujati govor, ne branja«. Čeprav je stiliziranje v govor radijskega voditelja že vgrajeno, pa ga po drugi strani omejuje glavni paradoks radijskega sporočanja: rutinsko (pre)oblikovanje ves čas enakega programa zahteva, da ta zveni sveže, a hkrati znano, enako, a hkrati drugače. Radijski govor v precejšnji meri temelji na vnaprejšnjih formulacijah (skrajni primeri so z *vami sem ..., poslušate ..., to je bil ..., poglejmo na ceste ..., ponavljanje sloganov radijskih programov*), npr.: *Dober dan! Z več dobre glasbe bomo dočakali konec še zadnje ure današnjega delovnika oziroma te zadnje ure. Nekateri do dveh, drugi do treh, kakšen do štirih in tako naprej. Z več dobre glasbe nam bo šlo še lepše* (Matjaž Lovše, Radio 1, 7. 5. 2014). Prostor individualne stilizacije pa je omejen tudi z jezikovno uredniško politiko medija in žanrom oziroma delom programske sheme, v katerem se govor dogaja.

Radijski voditelji tako ustvarjajo svoj individualni (jezikovni) stil znotraj gabaritov, ki jim jih postavlja posamezni radijski program in radijski medij kot tak. Vendar jim tudi znotraj tega ostaja še dovolj manevrskega prostora. Če za konec primerjamo dva voditelja na Valu 202, Miho Šaleharja (oddaje Nebuloze, Toplovod, Spetek idr.) in Tadeja Toša (oddaja Avtopilot), je govorni okvir obeh njuna zasebna (ljubljska oz. mariborska) mestna govorica, ki jo za potrebe javnega radia precej približata knjižno-pogovornim okvirom. Šalehar ta okvir nato napolnjuje s svežimi, presenetljivimi, zabavnimi, elokventnimi itn. leksikalnimi izbirami: od intelektualizmov, neologiz-

mov, čustveno in časovno zaznamovanih izrazov do vulgarizmov, slengovskih in narečnih besed; npr.: v *duhu kompliciranj najenostavnejših eksistencialnih vprašanj* (Toplovod, 25. 6. 2014); *papež govori o tretji svetovni, tisti ceneni časopisi z joškari-cami so dali, da bi pospešili prodajo, kakopak, ta pojem že na naslovke, resni še čakajo* (Nebuloze, 17. 11. 2016); v *zatonu leta gospodovega dva petnajst; kretenizem par excellence; primirupuščanje* (Toplovod, 15. 12. 2016). Toš pa s svojo melodijo govora in nekaterimi drugimi narečnimi »začimbami«³ spretno izkorišča pojav, ko je arbitrarnemu jezikovnemu znaku dodeljen status indeksa (Coupland 2007) in se zlagoma uveljavi prepričanje, da raba neke geografske/družbene govorice ali zgolj njene določene značilnosti že sama po sebi kaže na (nižji) družbeni status ali (ne)izobraženost govorca. To lahko privede do pripisovanja metapomenov določenim geografsko in družbeno pogojenim govoricam. Štajerski govori se npr. pogosto uporabljajo za karakterizacijo komičnih, zabavnih ali celo omejenih likov in neresnih situacij ipd., kar Toš aktualizira pri svojem stiliziranju govora o nič kaj neresnih temah. Npr.:

[s prepoznavno mariborsko melodiko] *Pokomentirajmo, sami se odločimo, povejte vi nam, meni, vsém, kak je treba govorít na radiu, da bi ljudje bli zadovoljni. Kolko dialekta prenese radio? [...] Upam, da se razumema, jaz govorim zej malo po štajersko, tak da boma zdaj demonstrirala Sloveniji, da tudi če govorima vsak v svójem jeziku, se midva láhko razumema* (Avtopilot, 5. 11. 2015).

6 Zaključek

V radijsko vodenje so vgrajene jezikovne prvine, katerih namen je zmanjševanje občutka distance med medijem in njegovim občinstvom ter so zato delno prevzete iz zasebnih govornih praks. Ker pa je tak govor vedno produkt vnaprejšnjih premislekov, uredniških zahtev in vsaj določene stopnje oz. oblike priprave, je podvržen tudi precejšnji meri stilizacije. Razumljivo je torej, da ga ni mogoče dovolj natančno in celovito opredeliti niti skozi prizmo funkcijskih niti socialnih ali prenosniških zvrsti; lahko pa te kot eno od možnih izhodišč pomagajo pri opisovanju in utemeljevanju jezikovno-stilnih razsežnosti radijskega vodenja, ki smo jih v tem prispevku šele nakazali.

Literatura

- COUPLAND, Nikolas, 2007: *Style. Language Variation and Identity*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- GOFFMAN, Erving, 1995: *Radio Talk. A study of the ways of our errors*. Erving Goffman (ur.): *Forms of Talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 197–327.
- GRABNAR, Boris, 1968: Slovenščina na televiziji. *Ekran 7/57*. 380–383.
- KALUŽA, Ludvik, 1977a: Govor na Radiu Ljubljana (shematični prikaz). *Jezik in slovstvo 23/1*. 21–23.
- KALUŽA, Ludvik, 1977b: Govor na Radiu Ljubljana (nadaljevanje in konec). *Jezik in slovstvo 23/2*. 47–49.
- LENGAR VEROVNIK, Tina, 2012: *Radijska dvogovornost: jezikovne izbire novinarjev*. Ljubljana: Založba FDV. <http://knjigarna.fdv.si>
- Nacionalna poklicna kvalifikacija. Katalog strokovnih znanj in spretnosti, 2016. www.npk.si

- SMOLEJ, Mojca, 2006: *Vpliv besedilne vrste na uresničitev skladenjskih struktur (primer narativnih besedil v vsakdanjem spontanem govoru)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ŠERUGA PREK, Cvetka, 1990: Voditelj – napovedovalec? *Slovenščina na radiu*. Radio Slovenija: Oddelek za kulturo govora. 45–53.
- ŠKARIČ, Ivo, 2005: *V iskanju izgubljenega govora*. Ljubljana: Šola retorike.
- ŠUMI, Nada, 1980: Nekaj vprašanj slovenskega odrskega jezika. *Dialogi* 16/7–9. 438–441.
- TOLSON, Andrew, 2006: *Media Talk. Spoken Discourse on TV and Radio*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2007: *Jezikovni pogovori iz Sedem dni*. Maribor: Pivec.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2008: *Stilnost in zvrstnost*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- VERDONIK, Darinka, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru*. Maribor: Slavistično društvo.